

Яновська О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

В статті досліджуються окремі проблеми забезпечення дотримання розумних строків на етапі підготовчого провадження. Автор аналізує такі фактори порушення розумних строків як повернення обвинувального акту прокурору, відкладення підготовчого судового засідання суддею та порушення строків призначення судового розгляду.

Ключові слова: розумний строк, підготовче провадження, обвинувальний акт, тримання під вартою, право на справедливий суд.

В статье исследуются отдельные проблемы обеспечения соблюдения разумных сроков на этапе подготовительного производства. Автор анализирует такие факторы нарушения разумных сроков как возвращение обвинительного акта прокурору, отложение подготовительного судебного заседания судьей и нарушение сроков назначения судебного разбирательства.

Ключевые слова: разумный срок, подготовительное производство, обвинительный акт, содержание под стражей, право на справедливый суд.

Одним з проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням прав людини в кримінальному провадженні, є дотримання розумних строків досудового розслідування та судового провадження. Засада розумності строків кримінального провадження впливає із завдання швидкого розслідування і судового розгляду, закріпленого в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [1], і відповідає вимогам ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (Конвенція) [2], яка гарантує, що кожен має право на спра-

ведливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Згідно Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) [3] (ст. 14(3)(с)), кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому обвинувачення, як мінімум, на такі гарантії на засадах повної рівності: (с) бути судимим без невинуватої затримки». Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1988 р., вимагає проведення судових розглядів

в розумні строки після затримання, або звільнення до суду (принцип 38) [4]. Ці положення підтримуються і нормами національного законодавства. Так, в ч. 1 ст. 21 КПК України зазначено, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки. У ч.ч. 4, 5 ст. 28 КПК України визначено, що кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито.

При цьому, кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово. Вказаний критерій враховується і Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ), яким вказується, що той факт, що протягом періоду розгляду справи заявник перебуває під вартою, вимагає від суду певної старанності для швидкого розгляду справи (наприклад, п. 69 Рішення від 04.04.2006 р. у справі «Кобцев проти України» [5]). В ч. 2 ст. 113 КПК України також міститься таке положення: «Будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без виправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням цього Кодексу». Ч.1 ст. 318 КПК України встановлює, що судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку.

Право бути судимим без невинуваданої затримки тісно пов'язане з іншими правами, в тому числі правом на свободу, правом вважатися невинуватим і правом захищати себе. Воно встановлено для того, щоб не посилювати невизначеність, в якій знаходиться обвинувачений, а також збиток, який неминуче буде завдано його репутації, незважаючи на презумпцію невинуватості («Макфарлейн проти Ірландії» (31333/06) Велика палата Європейського суду (2010) § 155 [6]). Крім того, невинувадана затримка може негативно позначитися на якості або прийнят-

ності доказів («Мессі проти Сполученого Королівства» (14399/02), Європейський суд (2004) § 27). Гарантія невідкладного розгляду справи служить інтересам правосуддя, а значить – інтересам обвинувачених, потерпілих і суспільства в цілому («Сельмуні проти Франції» (25803/94), Велика палата (1999) § 107–118 [7]). Порухення ж цієї гарантії характеризується наступним правовим принципом – «затримка у відправленні правосуддя дорівнює відмові в правосудді».

Ураховуючи практику ЄСПЛ, положення КПК України, можна визначити, що під розумним строком доцільно розуміти найкоротший строк розгляду і вирішення кримінальної справи, проведення процесуальної дії або винесення процесуального рішення, який достатній для надання своєчасного (без невинуваданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів, досягнення мети процесуальної дії та взагалі завдань кримінального провадження. Принаймні розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Зокрема, критерії для визначення розумності строків передбачені в ч. 3 ст. 28 КПК України, які, власне кажучи, повністю відповідають практиці ЄСПЛ, який вказує, що розумність тривалості провадження має бути оцінена в світлі конкретних обставин справи.

При розгляді заяв Європейський суд з прав людини оцінює дотримання національними органами досудового розслідування та судами критеріїв визначення розумності строків провадження у кримінальних справах у сукупності та досліджує належність поведінки як заявника, так і відповідних державних органів. У випадку, якщо неналежна поведінка заявника сприяла недотриманню розумних строків провадження, органи державної влади не звільняються від відповідальності за їх порушення, оскільки на них покладений обов'язок здійснення провадження у кри-

мінальних справах відповідно до встановлених у КПК України строків.

Судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, за якість розгляду справ, не допускати фактів зволікання, вживати всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання процесуальних строків.

Строки розгляду справи не можуть вважатися розумними, якщо їх порушено через зайнятість судді в іншому процесі, призначення судових засідань із великими інтервалами, затягування з передачею справи з одного суду до іншого у встановлених законом випадках, безпідставне задоволення необґрунтованих клопотань учасників процесу, що спричинило відкладення розгляду справи на тривалий час, відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду, невжиття заходів щодо недопущення недобросовісної поведінки учасників справи тощо, оскільки наведені причини свідчать про низький рівень організації судочинства та безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків.

Суттєвих порушень засада дотримання розумних строків зазнає під час перебування кримінального провадження на стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції.

Згідно з положеннями ст. 314 КПК України підготовче засідання суду призначається не пізніше 5 днів з наступного дня після одержання судом обвинувального акта. Якщо строк, протягом якого має призначатися підготовче провадження, визначений в КПК України, то, проаналізувавши законодавство, можна сказати, що строк, протягом якого має відбутися підготовче судове засідання, у КПК України не визначений, проте він має відповідати критеріям розумності (ст. 28 КПК України). Невизначеність цього питання, яку виявив законодавець, означає, що суду надано право дати власну оцінку розумності строку на вчинення процесуальної дії, виходячи з умов провадження.

Дані проведеного Моніторингу застосування судами міста Києва Кримінального процесуального кодексу України, який реалізовувався Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у співпраці з Харківською міською громадською організацією «Інститут прикладних гуманітарних досліджень» з 5 липня 2014 по 15 лютого 2015 року за підтримки проекту «Демократизація та права людини в Україні», що реалізується Програмою розвитку ООН в Україні за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії, проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», що впроваджується за фінансового сприяння Уряду Данії, та Програми реформування кримінального судочинства та боротьби з корупцією в Україні офісу з питань міжнародного розвитку, співробітництва та підготовки прокурорів (OPDAT) Департаменту юстиції США завдяки фінансовій підтримці Бюро з міжнародних питань у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків та правоохоронних питань Державного Департаменту США (далі – Моніторинг) [8], свідчить про те, що порушення розумних строків на стадії підготовчого провадження відбувається, здебільшого, з наступних причин: повернення обвинувального акту прокурору, якщо він не відповідає вимогам КПК України; відкладення підготовчого судового засідання суддею та порушення строків призначення судового розгляду.

Як свідчать результати Моніторингу, у 43% випадків суд приймав рішення про повернення обвинувального акту прокурору через допущені ним недоліки, що вказує на недотримання прокурорами вимог КПК України в частині оформлення обвинувальних актів. Зокрема, типовими були ситуації, коли в судовому засіданні з'ясовувалось, що обвинувальний акт повертався судом вже декілька разів і кожного разу прокурор частково усував недоліки, які раніше були визначені судом.

Згідно ст. 26 КПК України, сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах

та у спосіб, передбачених цим Кодексом. Слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень цим Кодексом. Таким чином, приймаючи рішення, в тому числі, на стадії підготовчого провадження, суд має вирішувати лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його повноважень. Звертаючись до суду із обвинувальним актом, прокурор визначає в ньому ті питання та в тій формі, в якій він, підтримуючи державне обвинувачення, вважає за необхідне винести на розгляд та вирішення суду. Тож, відмовити стороні обвинувачення в особі прокурора в розгляді винесених на вирішення суду питань суд не має права в зв'язку із обов'язком забезпечити належне виконання завдань кримінального провадження. Крім того, повернення обвинувального акту прокурору, як вже зазначалось вище, порушує право обвинуваченого бути судимим без невинуватої затримки. Адже, органи влади зобов'язані застосовувати всі необхідні заходи для оптимізації строків судових розглядів. Якщо органи влади створюють затримки на будь-яких етапах провадження внаслідок безвідповідальності, необґрунтовано затягують процес розслідування і розгляду, витрачають невинувато багато часу на проведення особливих заходів, термін розгляду буде визнаний нерозумним. Так само, право на судовий розгляд у розумні строки може виявитися порушеним, якщо сама система кримінального провадження гальмує розгляд справ.

В усякому разі, вважаємо за доцільне внести зміни до п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України, доповнивши його наступним реченням: «При винесенні даного рішення суд визначає строк, в якій вказані недоліки обвинувального акту мають бути усунені».

Складним є дотримання розумних строків і у випадку відкладення підготовчого судового засідання суддею. Відповідно до результатів Моніторин-

гу, підготовче провадження було відкладено у 13,9% випадків. При цьому, наведені спостереження підтверджують, що в більшості випадків підготовче судове засідання було відкладене або було оголошено перерву до наступного дня – у 36% випадків, до 5 днів – у 18% випадків, до 10 днів – у 17% випадків, до 30 днів – у 27% випадків. Зафіксовані випадки (1,2%), коли перерва між судовими засіданнями тривала понад 30 днів.

Майже у третині випадків, підданих Моніторингу, підготовче провадження тривало декілька судових засідань. Згідно даних Моніторингу, відкладення підготовчого судового засідання відбулось за клопотанням захисника у 5,5% випадків, за клопотанням про подання доказів стороною захисту – у 31,2% випадків, через неявку прокурора – у 3,6% випадків та неявку адвоката – у 32,8% випадків.

ЄСПЛ зазначав, що відкладення розгляду справи, призначення і проведення експертизи, участь судді в розгляді інших справ, повернення кримінальної справи прокуророві з метою усунення допущених порушень кримінального процесуального законодавства самі по собі не суперечать чинному законодавству. Проте, якщо вказані дії призводять до порушення права особи на судочинство в розумний строк, заява про присудження компенсації підлягає задоволенню («Екле проти ФРН» від 15 липня 1982 р., «Цимерман і Штайген проти Швейцарії» від 13 липня 1983 р.).

Додатково проаналізувавши Постанову Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17.10.2014 року «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» [9], доходимо висновку про те, що судді повинні проводити ретельну підготовку справ до судового розгляду, оскільки недоліки і недбалість, допущені на цій стадії, можуть призвести до порушення не лише строків розгляду справ, а й прав учасників су-

дового процесу та ухвалення незаконних і необґрунтованих рішень.

В усякому разі, враховуючи, що, відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК України, підготовче судово засідання відбувається згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом для судового розгляду, суд під час підготовчого провадження має дотримуватись засади безперервності судового розгляду, визначеної ст. 322 КПК України.

Ст. 316 КПК України встановлено, що судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення. Однак, як показують дані Моніторингу, у більшості випадків судовий розгляд розпочинався пізніше 10 днів з дня ухвалення рішення про його призначення.

При призначенні дати слухань суди повинні: гарантувати дотримання права обвинуваченого на достатній час і можливості для підготовки захисту; створити умови для справедливого відправлення правосуддя; гарантувати дотримання права обвинуваченого на слухання кримінальної справи без невинуватої затримки (Коем та інші проти Бельгії (32492/96; 32547/96; 32548/96; 33209/96; 33210/96), (2000) § 140 [10]).

В пункті 14 вище вказаної постанови Пленуму зазначено, що судам необхідно дотримуватись положень статей 314, 316 КПК України, якими встановлено строк призначення підготовчого судового засідання та строк призначення судового розгляду, а також положення статті 318 КПК України про те, що судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку.

Обов'язок держави полягає в дотриманні права на розгляд справи в розумний строк, що не залежить від клопотання обвинуваченого до суду про прискорення процесу (Макфарлейн проти Ірландії (31333/06), Велика палата Європейського суду (2010) § 152 [6]). Для того, щоб підтвердити факт порушення права на суд без невинуватої затримки, від обвинуваченого не вимагається доводити, що затримка заподіяла особливі

збитки. Навпаки, держава зобов'язана довести правомірність такої затримки.

Розглянутий принцип не гарантує, що процес буде здійснюватися взагалі без затримок, він накладає заборону на невинуваті затримки. Період, який береться до уваги в цілях встановлення факту затримки, починається з моменту повідомлення підозрюваного владою про проведення процесуальних дій щодо нього (арешт або пред'явлення обвинувачень) (Макфарлейн проти Ірландії (31333/06), Велика палата Європейського суду (2010) § § 143–144 [6]) і закінчується тоді, коли закривається кримінальна справа (якщо звинувачення зняті), або вичерпані всі можливості на подачу апеляції і минули всі строки, або винесено остаточне рішення.

В усякому разі, у випадку відкладення призначення судового розгляду на стадії підготовчого провадження з будь-яких причин (винесення ухвали про повернення обвинувального акта, відкладення підготовчого судового засідання), адвокату варто заявляти клопотання про скасування чи зміну запобіжного заходу з підстав недоведення стороною обвинувачення наявності процесуальних умов (ризиків), що обумовлювали б продовження застосування запобіжного заходу. У випадку ж безпідставного, систематичного затягування підготовчого судового засідання, порушення засади безперервності проведення підготовчого судового засідання та/або порушення строків призначення судового розгляду слід заявляти заяву про відвід судді з підстав упередженості.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Головам та суддям місцевих (районних, міських, районних у містах, міськрайонних) судів слід звернути увагу на неналежну організацію та планування ними судового розгляду кримінальних проваджень, суворо дотримуватись засади безперервності здійснення судового засідання та негайно реагувати на випадки невиконання своїх професійних обов'язків прокурорами та адвокатами шляхом звернення до кваліфікаційно-дисциплінарних комісій прокуратури та адвокатури відповідно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 р.: (офіційний текст). – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2012. – 382 с.
2. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам. – Київ, 1996. – С. 12–17.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., 1992. – С. 36–62.
4. Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином: Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
5. Справа «Кобцев проти України» (Заява N7324/02): Європейський суд з прав людини, рішення від 04.04.2006 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_031
6. Рішення ЄСПЛ по справі «Макфарлейн проти Ірландії (31333/06) Велика палата Європейського суду (2010): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonbase.ru/content/base/183313/>.
7. Рішення ЄСПЛ по справі «Сельмуні проти Франції» (25803/94), Велика палата (1999) // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 3.
8. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового Кримінального процесуального кодексу України судами м. Києва. – К.: «Арт-Дизайн», 2015. – 132 с.
9. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17.10.2014 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/107147-postanova_plenumu_vssu_pro_deyaki_pitann_ua_dotrimannya_rozum.html.
10. Рішення ЄСПЛ по справі «Коем та інші проти Бельгії» від 22.06.2000 р. ЄСПЛ // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2000. – № 3.

Yanovska O. Enforcement of reasonable terms at the stage of the preparatory proceeding.

This article examines some problems of the enforcing of reasonable term during the preparatory proceedings. The author examines the factors that abuse reasonable term such as the returning of the guilty act to the prosecutor, the deposition of the preparatory court session by the judge and violation of the terms of appointment of the trial. It's noted that judges should be aware of personal responsibility for the management of statutory deadlines for the quality of cases, to prevent facts delay, take all necessary measures for the strict observance of procedural terms. The author stresses that the terms of the case can't be considered reasonable if they are violated by judges employment in another process, the appointment of court with large intervals, delaying the transfer of cases from one court to another, the deposition of the case due to its inadequate preparation for trial etc. In case of violation of the right of the accused to trial within a reasonable term attorneys should use international judicial institutions for the protection of principal.

It is noted that in the case of deposits appointment proceedings at the stage of preparatory proceedings for any reason (ruling on the return of the indictment, the deposition of the preparatory court hearing), the lawyer should apply for cancellation or change the preventive measure on grounds no proof of the prosecution presence procedural conditions (risks) that would have determined the continued application of preventive measures. In the case of arbitrary, systematic delays preparatory court hearing, infringement of the principles of continuity of the preparatory court hearing and / or violation of terms of appointment proceedings should declare the application for refusal on grounds of bias.

Keywords: *reasonable term, preparatory proceedings, the indictment detention, the right to a fair trial.*

Стаття надійшла до редакції журналу 16.12.2015 р.